

Multi-level analysis of success factors in islamic banking with a structural-interpretive and recursive approach

Jalal Yousefi¹, Parviz Saeedi², Maryam Bokharaeian Khorasani³,
Jamadoordi Gorganli Davaji³

Received: 20/11/2023

Accepted: 04/06/2024

Extended Abstract

Introduction

Today, the banking industry is one of the most important economic sectors of any country. In fact, by organizing and directing receipts and payments, in addition to facilitating commercial exchange, banks expand markets and flourish the economy. By equipping small and large savings and directing them towards productive and commercial enterprises, banks turn stagnant and sometimes destructive economic capital into productive factors, and on the other hand, other factors of production, which were unemployed due to the lack of investors or were employed with low productivity, lead to full employment with high productivity. Such achievements are realized in the banking system and banking industry when they have a comprehensive, rational, efficient and dynamic performance in the basic sectors, such as mobilizing resources, providing facilities, providing current account services and regulating monetary and banking policies. Conventional banking works on the basis of interest, so due to the unfair nature of interest, it causes bankruptcy of manufacturing and commercial companies and institutions in many cases. Riba is a material interest that is stipulated in a loan and includes all forms of bank interest. The application of the "usury-based financial system" in Islamic countries is associated with many challenges. The existence of defects in usurious banking has prompted experts in monetary economics and banking to think of designing a new system that, while creating a relationship between savers and playing other roles, does not have the problems of the interest system and works in harmony with the creative role of capital in economic activity. Finally, taking into account that Islamic banking is the most important or at least the most

---

¹Department of Finance and Accounting, Aliabad Katoul Branch, Islamic Azad University, Aliabad Katoul, Iran.

²Department of Finance and Accounting, Aliabad Katoul Branch, Islamic Azad University, Aliabad Katoul, Iran.

(Corresponding Author) Saeedi-p@aliabadiu.ac.ir

³Department of Finance, Aliabad Katoul Branch, Islamic Azad University, Aliabad Katoul, Iran.

How to cite this paper: Yousefi, J., Saeedi, P., Bokharaeian Khorasani, M., & Gorganli Davaji, J. (2024). Multi-level Analysis of Success Factors in Islamic Banking with a Structural-Interpretive and Recursive Approach. *Advances in Finance and Investment*, 5(2), 29-56. [In Persian]

prominent indicator of Islamic economic operations, one of the important areas that was put on the agenda for Islamization was the banking system. Despite its short life, the Islamic banking industry is known as one of the most flourishing and prosperous financial and banking sectors in the world. The correct and accurate explanation and implementation of the Islamic banking system with the aim of creating a model requires the examination of the principles, norms, goals and indicators of the efficient Islamic financial or banking system. The main goal of this research is to provide a multi-level analysis of the success factors of Islamic banking with a structural-interpretive and recursive approach. In terms of its purpose, the current research is considered as an applied research.

Literature Review

"Camels" index, which is used to evaluate performance and predict future risks in the banking industry, is an efficient, effective and accurate tool. These results are important for managers, therefore, from an accounting point of view, it can be considered an efficient tool for management and decision-making. "Camels" is a common concept for banking systems around the world and all countries use it. The financial ratios of the "Kamels" index are often used to measure the general financial conditions of the bank and to measure the quality of its management (Abdollahi Poor *et al.*, 2020). Supervision of banks has always been one of the concerns of economic supervision systems, including the central banks of every country, because the problems and crises created in the monetary sector spread to the real sector of the economy and subsequently cause economic crises. "Camels" model is a word composed of the first letters of the words capital, assets, management, income, liquidity, which is used as the criteria for evaluating the health of a bank. In this model, the capital ratio (capital adequacy) shows the bank's financial ability to face fluctuations and economic shocks. The asset ratio (asset quality) refers to the composition of the bank's assets, the most important of which is the granted facilities. The asset quality ratio focuses on the credit risk of banks, and the management ratio (management ability) means the ability of the bank management to maintain and improve itself in terms of attracting customers and resources, which is usually measured using the ratio of deposits to total assets. The profitability ratio is a symbol of the bank's ability to earn profit, which is usually evaluated by return on assets (ROA) and return on equity (ROE). Liquidity ratio (liquidity management) is the bank's ability to respond to requests ahead of time. In 1996, this word was changed to "comels" by adding the letter (S) meaning "sensitivity to market risk". Sensitivity to market risk measures the status of a bank relative to other banks (Mashhadi *et al.*, 2023). In a research entitled "Effect of Dividend Policy on the Financial Stability of Iranian Banks", researchers have investigated the effect of dividend distribution on the financial stability of 23 banks present in the stock exchange and have measured this relationship. The findings show that the ratio of dividends paid in the long term has a significant effect on the financial stability of banks. The variable "earnings management" is

one of the indicators that is used in the operational evaluation model of banks "Camels" (Asadollahi *et al.*, 2023). In another research titled "Investigation of Factors Affecting Capital Adequacy in Islamic Banking System (Case Study of Iran-Malaysia)" it was found that capital adequacy ratio is one of the most important indicators in analyzing the state of banks and for managing risks such as bankruptcy and their incapacity. In fact, this brings the risk management of banks under control (Mehrabian *et al.*, 2021). Another study investigated the effect of economic and financial uncertainty on banks' risk in a sample of emerging Asian economies and the results indicated that financial regulations and some other market-level factors show that the level of risk taking of banks varies heterogeneously with the increase of economic and financial uncertainty (Wu *et al.*, 2021).

Research Methodology

The present study is considered in terms of its purpose and a mixed research method in terms of its approach. The data collection tools include an expert questionnaire and the population consists in the field of banking. Purposeful sampling method was used to select the sample individuals, and data analysis was performed using Excel software. Subsequently, the pattern of Islamic banking was categorized using structural - interpretive modeling. In the present study the factors were categorized into six levels. Finally, the structural - interpretive model was tested in form of a recursive quantitative model.

Results

Based on research findings the relationships between variables showed positive path coefficients. The *t*-statistics of the relationships were reported to be statistically significant at 95% confidence level. Examination of the path coefficients of the inter relationships between variables at horizontal levels indicated that the interrelationships were reported in a matrix form and were statistically significant. In order to test the hypothesis of equilibrium in recursive models, the stability index results were presented. The stability index value was reported to be 0.412, which is less than 1. Therefore, the equilibrium hypothesis is confirmed. The models chi-square ratio to degrees of freedom is equal to 2.373, which is appropriate. The fit indices are all above 90% and suitable. The RMSEA index is equal to 0.034, which is appropriate. The economical indices PRATIO, PCFI, and PNFI are also suitable. In conclusion, it can be stated that the model achieved a good fit.

Discussion and Conclusion

In this research, the factors related to Islamic banking have been collected using the existing theoretical foundations and empirical research. In order to identify the final indicators, the fuzzy Delphi approach has been used. The experts' views on the importance of the indicators were gathered and the results of the fuzzy Delphi were conducted in two rounds, which is an indicator for the end of the Delphi

rounds. In general, one of the approaches to the end of Delphi is to compare the average points of the questions of the first round and the second round, if the difference between the two stages is smaller than the provincial limit (0.8), the survey process will be stopped. The model of Islamic banking was leveled with structural-interpretive modeling. This model is a methodology for creating and understanding the relationships between the elements of a complex system and focuses on the complex relationships between the elements of a system. The said model consists of five stages, which include the formation of a structural self-interaction matrix, the formation of the initial achievement matrix, the formation of the final achievement matrix, determining the level and priority of the variables, and drawing the structural-interpretive model. In this research, the success factors of Islamic banking were placed in six levels. It should be noted that factors of the same level, while being influenced by factors of a higher level, are mutually related to each other and have an effect on each other. The regression model of the success factors of Islamic banking has been quantified with the standard coefficients of the structural-interpretive model, and with the values of the path coefficients, the intensity of the relationships between the variables depicts the success factors of Islamic banking. Therefore, the values are reported in a positive way and have a number in the range of (0.30) to (0.55), which are considered desirable and acceptable values due to the multiplicity and diversity of the relationships of the variables in the model.

Conflict of Interest

No conflict of interest has been declared by the authors.

Keywords: Islamic banking, Recursive model, Structural-interpretive model.

JEL Classification: G2, G3, G21, G24, M41.

ارائه یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری-تفسیری و بازگشتی

جلال یوسفی^۱، پرویز سعیدی^۲، مریم بخارائیان خراسانی^۳، جمادوردی گرگانلی دوجی^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۹

چکیده

هدف: هدف اصلی این پژوهش ارائه یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری - تفسیری و بازگشتی است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی محسوب می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش: پژوهش حاضر از نظر نوع روش، روش تحقیق آمیخته محسوب می‌گردد ابزار جمع‌آوری داده‌ها شامل پرسش‌نامه تجربه و جامعه آماری پژوهش حاضر خبرگان حوزه بانکداری هستند. از روش نمونه‌گیری هدفمند برای انتخاب افراد نمونه و برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار اکسل استفاده شده است در ادامه پژوهش الگوی بانکداری اسلامی با استفاده از مدل ساختاری-تفسیری سطح‌بندی شدند. در پژوهش حاضر عوامل در شش سطح قرار گرفتند در انتها مدل ساختاری-تفسیری در قالب یک مدل کمی بازگشتی آزمون شد.

یافته‌ها: بر اساس یافته‌های پژوهش روابط میان متغیرها نشان داد که مقدار ضرایب مسیر مثبت گزارش شد. آماره t روابط در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است و بررسی ضرایب مسیر روابط متقابل متغیرها را در سطوح افقی نشان داد که روابط متقابل به‌صورت ماتریسی، معنادار بوده و به‌منظور بررسی فرض تعادل در مدل‌های بازگشتی نتایج شاخص به‌دست‌آمده و نتایج بررسی شاخص ثبات نشان داد که مقدار آن برابر با 0.412 و کمتر از عدد ۱ گزارش شده است بنابراین فرض تعادل تایید می‌گردد. نسبت کای اسکوپر مدل به درجه آزادی برابر $2/373$ و مناسب است. شاخص‌های برازش تطبیقی همه بالاتر از ۹۰ درصد به‌دست‌آمده و مقدار آن مناسب می‌باشند. شاخص RMSEA برابر با 0.334 در حد قابل قبولی بوده مناسب است. شاخص‌های مقتصد PCFI، PRATIO و PNFI نیز مناسب هستند در نهایت می‌توان گفت مدل از برازش مناسبی برخوردار شده است.

اصالت / ارزش افزوده علمی: نتایج این پژوهش می‌تواند در بازنگری و اصلاح دستورالعمل‌ها و چارچوب‌های بانکداری متعارف (مبتنی بر ربا) مؤثر بوده و همچنین کیفیت پیاده‌سازی شیوه‌ها و روش‌های بانکداری اسلامی را بهبود بخشیده و اطلاعات حاصل دارای سطح اتکای بیشتری گردد و در نهایت بتواند نظر ذی‌نفعان و استفاده‌کنندگان را به نحوه بهتری جلب نماید.

کلیدواژه‌ها: بانکداری اسلامی، مدل بازگشتی، مدل ساختاری-تفسیری.

طبقه‌بندی موضوعی: G2, G3, G21, G24, M41.

۱. گروه مالی و حسابداری، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران.

۲. گروه مالی و حسابداری، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران. (نویسنده مسئول) Saecedi-p@aliabadiu.ac.ir

۳. گروه مالی، واحد علی‌آباد کتول، دانشگاه آزاد اسلامی، علی‌آباد کتول، ایران.

استناد: یوسفی، جلال؛ سعیدی، پرویز؛ بخارائیان خراسانی، مریم؛ گرگانلی دوجی، جمادوردی. (۱۴۰۳) ارائه یک تحلیل چند سطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری-تفسیری و بازگشتی. *پیشرفت‌های مالی و سرمایه‌گذاری*، ۵(۲). ۵۶-۲۹.

۱- مقدمه

به دلیل گسترش روزافزون صنعت بانکداری و درگیر شدن هر چه بیشتر مسائل اقتصادی با نظام بانکی موضوع بانکداری اسلامی از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. در سنوات گذشته بانکداری اسلامی توانسته است توجه جهانیان را بیش از پیش به خود جلب نماید، تقاضا برای بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی اسلامی به خصوص در سال‌های اخیر روندی روبه‌رشد داشته است. ویژگی بانکداری اسلامی حذف ربا همراه با تأکید بسیار بر توزیع عادلانه‌تر درآمد و ثروت و خودداری از ورود به حیطه و عملیات نامشروع و نامطلوب می‌باشد، به‌گونه‌ای که امروزه در اکثر کشورهای اسلامی و حتی برخی از کشورهای غیرمسلمان بانک‌های بدون ربا حضور جدی دارند. صنعت بانکداری با تجهیز پس‌اندازها و هدایت آنها به سمت فعالیت‌های مولد اقتصادی نقش مهمی در اقتصاد جوامع ایفا می‌کند. گذشت نزدیک به چهار دهه از تصویب و اجرای قانون عملیات بانکداری بدون ربا فرصت مناسبی برای ارزیابی نظام بانکی است. بررسی ابعاد نظری و کارکردی نظام جدید نشان می‌دهد خلأها و اشکالات فراوانی وجود دارد که می‌توان با اصلاح تکمیل آن گام‌های مؤثری در کارآمد کردن نظام بانکداری برداشت. باید توجه داشت که نظام بانکداری اسلامی به‌عنوان یک واقعیت در حال توسعه دیده شود و این تجربه باید به‌صورت بی‌طرفانه مورد ارزیابی قرار گیرد و مشکلات آن به‌دقت بررسی شود تا رشد و شکوفایی این دستاورد عظیم استمرار یابد. بر اساس یافته‌های پژوهش‌های متنوع انجام شده می‌توان دریافت که نظام بانکی کشور در شرایط فعلی از موقعیت خوب و شایسته‌ای برخوردار نیست و ناتوان از انجام وظایف خود به طور صحیح و مناسب می‌باشد (Mohaghegh Niya et al., 2015).

این موضوع که اساساً نظام بانکی ما چقدر با قوانین بانکداری اسلامی انطباق داشته و در عمل محورهای بانکداری اسلامی به چه میزان رعایت شده و اینکه حکم فقهی بسیاری از تسهیلات که به شکل صوری در برخی از بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری مبادله شده چه بوده و سؤالاتی: (۱) آیا بانکداری اسلامی به طور کامل در ایران رعایت می‌شود؟ (۲) آیا نیازی به تغییرات در این حوزه احساس می‌شود؟ (۳) به راستی چالش‌ها چیست؟ (۴) آیا نباید در قوانین مربوطه تجدیدنظر صورت گیرد؟ و سؤالاتی از این قبیل را مطرح می‌سازد. بانکداری اسلامی مهم‌ترین یا حداقل بنام‌ترین شاخصه عملیات اقتصاد اسلامی محسوب می‌گردد. بر همین اساس نیز پس از انقلاب اسلامی یکی از نخستین حوزه‌هایی که اسلامی کردن آن در دستور کار تصمیم‌گیران و مدیران نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت "نظام بانکی" کشور بود. بدین ترتیب قانون بانکداری بدون ربا به‌عنوان اولین گام برای اسلامی کردن نظام بانکی کشور در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید. اینک با گذشت چهار دهه از تصویب این قانون، بدون تردید نمی‌توان ادعا کرد که نظام بانکی ایران کاملاً اسلامی شده است. به طور حتم ریشه‌یابی علت

عدم تحقق کامل بانکداری اسلامی در نظام جمهوری اسلامی، می‌تواند چراغ راهنمایی برای تصمیمات آینده به منظور دستیابی به اقتصاد اسلامی باشد. اگر بخواهیم یک آسیب‌شناسی از مشکلات کنونی یا بانکداری اسلامی در کشور داشته باشیم، باید بدانیم که یک عامل به‌تنهایی در بروز این مشکلات اثرگذار نیست، بلکه عوامل گوناگونی دست‌به‌دست هم داده و چالش‌های متعددی را برای اجرای بانکداری اسلامی به وجود آورده‌اند. متأسفانه این مشکلات در این سال‌ها باعث شده‌اند آن کیفیتی که مردم و مسئولان از بانکداری اسلامی انتظار داشته‌اند، برآورده نشود (Mohaghegh Niya et al., 2015).

حال اگر بخواهیم شکاف بین برنامه‌ها یا اهداف بانکداری اسلامی و عملکرد و کارکردهای آن توجه کنیم، باید به بررسی عوامل و چالش‌های عدم تحقق بانکداری اسلامی در ایران بپردازیم؛ لذا برخی از برنامه‌ها و یا اهداف بانکداری اسلامی می‌تواند شامل: رشد اقتصادی، استقلال اقتصادی، عدالت اقتصادی، تقویت سرمایه اجتماعی، تقویت اخلاق حرفه‌ای، دسترسی عادلانه اقشار مختلف جامعه به خدمت و محصول بانک در بانکداری اسلامی، تخصیص بهینه منابع و سرمایه‌های نقدی، سهولت دسترسی به وام، دسترسی به خدمات مالی و نرخ بهره بانکی، فرهنگ‌سازی و آموزش، تعیین نرخ سود از حساب، بکارگیری استانداردهای حسابداری و حسابرسی اسلامی باشد. همچنین عملکرد یا کارکردهای آن در ایران که در راستای تحقق برنامه‌ها یا اهداف بانکداری اسلامی می‌توانسته پیاده‌سازی شوند شامل: الف) اداره حاکمیت رسمی و مستحکم بانکداری اسلامی و کمک به اجرایی‌شدن مناسب بانکداری اسلامی؛ ب) تأمین نیازهای کنونی بانکداری کشور؛ پ) ارائه تسهیلات ویژه، تأمین تمام وسایل موردنیاز خانوارها و بنگاه‌های تولیدی و اقتصادی؛ ت) در نظر گرفتن ظرفیت‌های مناسب اقتصاد اسلامی؛ ث) به‌روزرسانی قانون بانکداری بدون ربا؛ ج) استفاده از ابزارهای جدید اسلامی در سیاست‌های پولی و مالی می‌باشند. استفاده از نخبگان عالم و اندیشمند در کشور و نیاز به تعامل بین دانشگاه و حوزه، انطباق قوانین بانکداری اسلامی با بانکداری بین‌المللی و تعامل آنها، ایجاد زمینه‌های کاهش فقر در جامعه، توجه به پیاده‌سازی ارزش‌های اخلاقی و آموزش‌های لازم در حوزه بانکداری بدون ربا، ایجاد فهم اقتصادی و فهم شرعی قراردادهای، به نتیجه رساندن پروژه‌های مشارکتی بنگاه‌های تولیدی، تحلیل فنی اقتصادی و شرعی مناسب جهت پروژه‌ها، اعتقاد و توجه به اهتمام کارگزاران بانکی به اسلامی بودن بانک‌ها، افزایش آگاهی کارگزاران بانکی به اصول و موازین اسلامی از جمله موارد فوق بوده است؛ لذا در واقعیت بین عوامل مذکور فوق شکاف‌ها و انحرافات یا زمینه‌های عدم تحقق برنامه‌ها را شاهد بوده‌ایم. این انحرافات یا مغایرت‌ها می‌توانند شامل: ۱) خود قانون بانکداری بدون ربا (عدم تغییر در آن پس از تصویب تاکنون)؛ ۲) کافی نبودن قانون یادشده برای اداره حاکمیت رسمی و مستحکم

بانکداری اسلامی؛ ۳) مورد غفلت قرار گرفتن استفاده از ابزارهای جدید اسلامی در سیاست‌های پولی و مالی؛ ۴) عدم بازنگری هر پنج سال یکبار در قانون یاد شده؛ ۵) عدم توفیق بانکداری بدون ربا در ایران به علت عدم وجود آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی کهنه و قدیمی؛ ۶) عدم آموزش‌های لازم در حوزه بانکداری بدون ربا و تبدیل آن به صورت یک چالش جدی و تعیین‌کننده؛ ۷) عدم رشد تولید ملی؛ ۸) کاهش درآمد مردم کم‌درآمد؛ ۹) تشویق سپرده‌گذاران به خارج کردن سپرده‌ها از بانک‌ها و ایجاد فعالیت‌های غیرمولد؛ ۱۰) افزایش معوقات بانکی به علت عدم توان پرداخت اقسا؛ ۱۱) ضعف نظام بانکی و بازرسی کارآمد (ضعف نظارتی بانک مرکزی در حدود صفر درصد)؛ ۱۲) بی‌اعتقادی جامعه به اسلامی بودن عملیات بانک‌ها (۱۳) عدم اطلاع از حکم فقهی بسیاری از تسهیلات که به شکل صوری در برخی از بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری مبادله می‌شود، گردند. پژوهش‌های انجام شده و نتایج به دست آمده بسیاری از پژوهشگران در مقالات، اسناد، کتب و... گویای تعداد زیادی از انحرافات از قوانین بانکداری بدون ربا (بانکداری اسلامی) می‌باشند (Mousavian et al., 2016).

حال بحث در این خصوص مطرح می‌شود که باتوجه به عدم تحقق برنامه‌ها یا اهداف بانکداری اسلامی مذکور در فوق به عنوان شناخت کار این پژوهش دیده می‌شود که ما در پژوهش حاضر به دنبال پاسخ مناسب از دیدگاه خبرگان و اندیشمندان این حوزه هستیم. با وجود انحرافات متعدد در اجرا و پیاده‌سازی بانکداری اسلامی در ایران و همچنین کافی نبودن مطالعات و تحقیقات به روش مقایسه‌ای با کشورهای منتخب جهان اسلام، به نظر می‌رسد تا کنون تحقیق جامعی، به روش پژوهش حاضر انجام نشده است؛ لذا پرسش اساسی در این پژوهش، آن است که ارائه یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری - تفسیری و بازگشتی چگونه است؟

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مدل کملز یک ابزار کارای مؤثر و دقیق است که برای ارزیابی عملکرد در صنعت بانکداری و پیش‌بینی آینده و ریسک‌های مربوطه استفاده می‌شود. نسبت‌های کملز به منظور تمرکز بر عملکرد مالی محاسبه می‌شوند و عبارت‌اند از کفایت سرمایه، کیفیت دارایی، مدیریت سود، نقدینگی و حساسیت. برخی از این نسبت‌های مهم برای ارزیابی عملکرد بانک‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرند. نتایج به دست آمده از شاخص‌های کملز برای مدیران حائز اهمیت است، چرا که این مدل می‌تواند یک ابزار کارا برای مدیریت، کنترل و تصمیم‌گیری از دیدگاه حسابداری مدیریت باشد (Abdollahi Poor et al., 2020).

در واقع مدل کملز یک مفهوم رایج برای نظام‌های بانکی سراسر دنیا است و در تمام کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرد. به دلیل گستردگی، از آن بیشتر برای رتبه‌بندی جایگاه بانک‌ها استفاده می‌شود. عملکرد توانگری مالی با عدم توانگری مالی یک بانک جهت استفاده داخلی و بین‌المللی مورد توجه قرار می‌گیرد. نسبت‌های مالی شاخص کملز، اغلب برای اندازه‌گیری شرایط کلی مالی بانک و سنجش میزان کیفیت مدیریت آن مورد استفاده قرار می‌گیرد (Abdollahi Poor et al., 2020).

نظارت بر بانک‌ها همواره یکی از دغدغه‌های سیستم‌های نظارتی اقتصادی از جمله بانک‌های مرکزی بوده است، دلیل این اهمیت تسری مشکلات و بحران‌های ایجاد شده در بخش پولی به بخش حقیقی اقتصاد و ایجاد بحران‌های اقتصادی است. تحولات بانکداری از سال ۱۹۶۰ و ارائه ابزارهای جدید مالی، احتمال ایجاد بحران‌های مالی را تشدید کرد و منجر به افزایش نگرانی ناظرین بانکی گردید. که به منظور رفع آن کشورهای صنعتی اقدام به تاسیس کمیته نظارت بر بانکداری "بازل" کردند و در ادامه توجهات، کمیته نظارت بازل ۲ و کمیته نظارتی بازل ۳، شکل گرفت و همزمان با توافق نامه بازل ۱۹۹۸ بانک تسویه بین الملل و کمیته نظارت بر بانکداری بازل به کارگیری "شاخص‌های کامل" را لازم دانستند. واژه کامل به‌عنوان نام اختصاری یک شاخص به کار گرفته می‌شود و یک واژه مرکب از حروف اول کلمات سرمایه، دارایی، مدیریت، درآمد، نقدینگی است که از آن به‌عنوان معیارهای ارزیابی سلامت بانک‌ها استفاده می‌گردد. در این شاخص سرمایه (کفایت سرمایه) نشان دهنده توانایی مالی بانک جهت رویارویی با نوسانات و شوک‌های اقتصادی است. دارایی (کیفیت دارایی) به ترکیب دارایی‌های بانک اشاره می‌کند که مهمترین آن تسهیلات اعطایی است. تمرکز کیفیت دارایی، بر ریسک اعتباری بانک‌ها است. مدیریت (توانایی مدیریت)، حکایت از میزان توانایی مدیریت بانک به‌منظور حفظ و ارتقا بانک از منظر جذب مشتری و منابع دارد که معمولاً با استفاده از نسبت سپرده به مجموع دارایی سنجیده می‌شود. درآمد (سودآوری) نشان دهنده توانایی بانک برای کسب سود است که معمولاً این مولفه با بازده دارایی (ROA) و بازده حقوق صاحبان سهام (ROE) سنجیده می‌شود. نقدینگی (مدیریت نقدینگی) توانایی بانک را برای پاسخ به واخواست‌های پیش از موعد است. این توانایی به قدری اهمیت دارد که مغفول ماندن از آن می‌تواند منجر به ورشکستگی یک بانک باثبات در کوتاه‌مدت گردد، در سال ۱۹۹۶ برای ایجاد یک سیستم رتبه بندی متمرکز به ریسک با اضافه شدن حرف (S) به معنای "حساسیت به ریسک بازار" این واژه به (CAMELS)، تغییر یافت. حساسیت به ریسک بازار وضعیت یک بانک را نسبت به دیگر بانک‌ها می‌سنجد (Mashhadi et al., 2023).

در ارتباط با نظام بانکی، کارکردهای آن و اثرات نظام بانکی بر توسعه اقتصادی، مطالعات بسیار گسترده‌ای وجود دارد؛ لذا می‌توان بررسی پیشینه را به سه طریق مورد مطالعه قرار داد، طبقه اول

پژوهش‌هایی که به شناسایی عوامل مؤثر بر عملکرد نظام بانکی بر مبنای مدل کاملز پرداخته‌اند و طریق دوم شامل مطالعاتی که در زمینه شناسایی عدم قطعیت‌های آینده نظام بانکی ایران مطرح هستند. طریقه سوم به بررسی مدل‌های پویایی سیستم عملکرد نظام بانکی تمرکز یافته است (Azadeh et al., 2022).

اسداللهی و همکاران (Asadollahi et al., 2023) در پژوهش خود به بررسی تأثیر تقسیم سود سهام بر ثبات مالی بانک‌ها پرداخته و رابطه بین سیاست تقسیم سود سهام و ثبات سیاست تقسیم سود باثبات مالی بانک‌ها در بلندمدت و کوتاه‌مدت را در ۲۳ بانک پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار، مورد آزمون قرار دادند. نتایج حاکی از آن است که نسبت سود سهام پرداختی بر ثبات مالی بانک‌ها در بلندمدت تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد و همچنین نسبت سود انباشته نیز بر ثبات مالی بانک‌ها در بلندمدت تأثیر منفی و معنی‌داری دارد و یافته‌ها نشان داد که ثبات در سیاست تقسیم سود سهام بر ثبات مالی بانک‌ها در بلندمدت تأثیر مثبت و معنی‌داری دارد. متغیر "مدیریت سود" از جمله شاخص‌هایی هستند که در مدل ارزیابی عملیاتی بانک‌ها "کملز"، مورد استفاده قرار می‌گیرند.

آقائی و همکاران (Aghaie et al., 2023) در پژوهش خود بیان نمودند که توانایی شناسایی و ارزیابی ریسک تطبیق با شریعت مسئله مهمی برای ارائه یک چارچوب مدیریت ریسک تطبیق شریعت است. نتایج مطالعات حاکی از آن است که استفاده از فرمول ریسک تطبیق (احتمال، آسیب‌پذیری، اثر) که در راستای رتبه‌بندی ریسک مؤثرتر و دقیق‌تر استفاده می‌شود، از سه بعد (احتمال، آسیب‌پذیری، اثر) مشتق می‌شوند و در نهایت با رویکردی تطبیقی به بررسی اهمیت ریسک شریعت می‌پردازند چنین ترتیبات سازمانی برای محاسبه ریسک شریعت بسیار مهم هستند. به همین دلیل است که نهادهای بانکی داخلی و بین‌المللی اسلامی به توسعه همه‌جانبه نیاز دارند.

شفیعی و همکاران (Shafiee et al., 2022) در پژوهشی بررسی می‌کند که به‌منظور مدیریت ریسک‌های عملیاتی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ریسک‌های نظام بانکی ایجاد پایگاه داده‌ای جامع از رویدادهای ریسک عملیاتی مورد نظر می‌باشند و هدفی از جمله بررسی الزامات و چارچوب ایجاد چنین پایگاه داده‌ای به‌منظور پیشگیری از وقوع وقایع زیان‌بار آتی و در نتیجه مدیریت ریسک‌های عملیاتی را دنبال کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که پایگاه داده رویدادهای ریسک عملیاتی به‌منظور تأمین اهداف مدیریت ریسک، بایستی دارای ویژگی‌های خاصی از جمله: جامعیت، آستانه زیان، نوع رویداد در دو سطح، میزان زیان خالص، هزینه‌های غیرمستقیم، مبلغ ذخیره، سود، هزینه فرصت، مبالغ رویدادهای نزدیک به زیان، تعدیلات حسابداری، تاریخ، علت وقوع و توصیف رویداد، خطوط کسب کار، نوع ارز و ریسک مرزی باشند. همچنین هر بخش مسئول ریسک‌های مترتب بر فعالیت‌های خود است.

ریسک‌های مذکور پس از تجمیع به‌منظور تصمیم‌سازی به هیئت‌مدیره بانک گزارش می‌گردد. ایجاد پایگاه‌داده‌های جامع از رویدادهای ریسک عملیاتی در بانک‌ها ضمن شناخت این رویدادها و اتخاذ راهکارهای مناسب جهت جلوگیری از رخداد این وقایع در آینده منجر به محاسبه دقیق منابع موردنیاز جهت پوشش ریسک‌های عملیاتی و دستیابی به اهداف "کفایت سرمایه" موردنظر بانک مرکزی می‌گردد. متغیر "کفایت سرمایه" و "مدیریت ریسک" از جمله شاخص‌های هستند که در مدل ارزیابی عملیاتی بانک‌ها "کملز"، مورد استفاده قرار می‌گیرند.

زمانیان فر و همکاران (Zamanianfar et al., 2022) بیان می‌کند که حسابداران مدیریت به‌عنوان ارزش‌آفرینانی در نظر گرفته می‌شوند که به نوبه خود به سازمان کمک می‌کنند تا مزیت رقابتی کسب نمایند. آنان مسئول یکپارچگی مدیریت عالی و قابل‌اعتماد بودن گزارش‌هایی هستند که ارائه می‌نمایند، همچنین نقشی را بر عهده می‌گیرند که در آن مسئول یاری رساندن به مدیران در برنامه‌ریزی راهبردی و کنترل عملیات هستند. نتایج حاکی از آن است که حسابداری مدیریت مهارت‌ها و روش‌هایی را ارائه می‌دهد که نقشی حیاتی در برنامه‌ریزی، توسعه، اجرا و ارزیابی سیاست‌های رقابتی راهبردی ایفا می‌کند. همچنین رشد و رقابت سریع صنعت بانکداری را می‌توان به استفاده از شیوه‌های نوآورانه حسابداری مدیریت نسبت داد در واقع بانک‌ها برای رقابتی ماندن باید خدماتی را به مشتریان ارائه دهند که آن را از رقبای خود متمایز کند و این موضوع بیانگر اهمیت قابل‌توجه وجود "حسابداری مدیریت" در بانک‌ها می‌باشد.

عیسوی و همکاران (Issavi et al., 2021) بیان می‌کند که در نظام اقتصادی کشورها قواعد نظارتی بر عملکرد و کارایی بانک‌ها تأثیر به‌سزایی دارد. با ظهور و رشد بانکداری اسلامی تحقیقات مختلفی در تجزیه عملکرد و مکانیزم قواعد تنظیمی در صنعت بانکداری انجام شده است. نتایج حاکی از آن است که بانک‌های اسلامی به فرآیندهای شناسایی ریسک‌های متعدد رویکردها و تکنیک‌های مدیریت ریسک مختلف نیاز دارند؛ لذا تعیین نسبت بهینه کفایت سرمایه در نظام بانکی با محاسبه نسبت کفایت سرمایه در بانک‌های اسلامی مدل‌سازی و تأثیرگذاری آن بر سود بانکی به‌عنوان شاخص انگیزشی در بانک‌ها ارزیابی و مقدار بهینه آن تعیین شده است. بر مبنای داده‌های ۱۵ بانک در بازه ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در تخمین الگو نتایج نشان می‌دهد مدل توانسته رابطه میان کفایت سرمایه با کارایی سود را توضیح دهد.

محبی هره دشت و همکاران (Mohebbi Hare Dasht et al., 2022) در پژوهش خود، به جایگاه الگوی هشدار به‌موقع درماندگی بانک‌ها اشاره می‌نماید و تأکید می‌کند که استفاده از شاخص‌های الگوی هشدار سری شاخص‌های کملز، و روش‌های نظارتی مناسب می‌تواند تأثیرات تحریم مالی و

بانکی را کاهش دهد. نتایج حاکی از آن است که نظام بانکداری به کمک محاسبه سالانه این شاخص‌ها می‌تواند درماندگی و ورشکستگی را قبل از وقوع پیش‌بینی کرده و تدابیر لازم را در خصوص تجدیدنظر در کنترل مجموعه خود اتخاذ نماید و از بروز ورشکستگی جلوگیری کرده و استفاده از شاخص‌های مدل کملز می‌تواند سرمایه‌گذاران را در انتخاب سبد بهینه یاری دهد و به اعتباردهندگان کمک کند تا از اعطای اعتبار به بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری که احتمال ورشکستگی آنها بالاست خودداری کند. این امر به‌ویژه می‌تواند برای سرمایه‌گذاران نهادی که به شرکت داری مشغول هستند، مفید واقع شود تا با پیش‌بینی بحران‌های مالی احتمالی شرکت‌های زیرمجموعه (بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری) تمهیدات لازم را اندیشیده و از وقوع این بحران‌ها جلوگیری کنند.

محرابیان و همکاران (Mehrabian et al., 2021)، در پژوهشی بیان می‌کند که نسبت کفایت سرمایه یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها در تحلیل وضعیت بانک‌ها و در راستای مدیریت آنها در برابر مخاطراتی مانند ورشکستگی و ناتوانی آنها در انجام تعهدات است. این امر مدیریت ریسک بانک‌ها را تحت کنترل قرار می‌دهد. آنها از طریق به‌کارگیری روش گشتاورهای تعمیم‌یافته (GMM) نشان دادند که در ترسیم نظام بانکی ایران ریسک اعتباری و بازده دارایی اثر مستقیم و اندازه بانک و اهرم مالی و نقدینگی اثر منفی بر شاخص کفایت سرمایه دارد. در سیستم نظام بانکی مالزی اهرم مالی و نسبت نقدینگی و ریسک اعتباری اثر مثبت و سهم بازده دارایی‌ها اثر منفی بر شاخص سلامت دارد. تفاوت در اثرگذاری متغیرها به دلیل روش‌های متفاوت نحوه تأمین مالی نظام بانکی و نگهداری چشم‌انداز پروژه‌های سرمایه‌گذاری است.

جدول (۱) عوامل مؤثر بر بانکداری اسلامی با استفاده از پیشینه پژوهش خارجی

Table (1) Factors affecting Islamic Banking using foreign research background

تأثیر عدم قطعیت اقتصادی و عدم قطعیت مالی بر ریسک بانک‌ها در یک نمونه از اقتصاد نوظهور آسیا را مورد بررسی قرار دادند و دریافتند شرایط کلان اقتصادی، مقررات مالی و برخی دیگر از عوامل سطح بازار نشان می‌دهد، میزان ریسک‌پذیری بانک‌ها با افزایش عدم قطعیت اقتصادی و مالی به طور ناهمگن متفاوت است.	وو و همکاران (Wu et al., 2021)
به تحلیل و ارزیابی عملکرد مالی بانک‌های اردن با استفاده از چارچوب "کملز" پرداختند. نتایج نشان داد که بانک‌ها باید هزینه‌های عملیاتی خود را کاهش داده و آن را به شیوه‌ای بهتر مدیریت کنند و مدیریت بانک‌های تجاری اردن باید در سیاست‌ها و استراتژی‌های تأمین تسهیلات، سطح ضمانت‌های مرد نیاز و همچنین رویه‌ها تجدیدنظر کنند.	بشاتوه و احمد (Bashatweh and Ahmed, 2020)
▪ بررسی تأثیر تورم و نرخ ارز بر ثبات بانک‌های اسلامی در اندونزی. ▪ تأثیر قابل توجه متغیرهای اقتصاد کلان بر بانکداری اسلامی. ▪ تأثیر کم نقش دولت بر کنترل آشفتنگی اقتصاد کلان جهت حفظ ثبات بانکداری اسلامی. ▪ توجه به تحقیقات بیشتر بر تأثیر عوامل داخلی بر بانکداری اسلامی.	ال‌پی و همکاران (LP et al., 2020)

- فادوا و براهیم
 Fadoua and (Brahim, 2020)
 ▪ توجه به ثبات مالی بانک‌های اسلامی و متعارف (مبتنی بر بهره).
 ▪ توجه به عوامل و شاخص‌های CAMEL.
 ▪ استفاده از نسبت‌های مالی و توجیه میانگین هر متغیر.
-
- شددی و مور
 Shaddady and (Moore, 2019)
 اثرات مقررات مالی و نظارت بر ثبات بانک را با طراحی مدل (CAMELS)، DEA با استفاده از داده‌های پانل بررسی کردند و در یافتند افزایش سرمایه باثبات بانک همراه است، درحالی که تشدید محدودیت‌های بیمه سپرده‌گذاری و نظارت بیش از حد تأثیر منفی بر ثبات بانک دارد.
-
- هو و گونگ
 Hu And Gong, (2019)
 در پژوهشی به عدم قطعیت اقتصادی، مقررات احتمالی و تسهیلات بانکی پرداختند و نظریه‌های مربوطه را با استفاده داده‌های بانکی در ۱۹ اقتصاد بزرگ جهان را ارزیابی کردند و در یافتند عدم قطعیت‌های اقتصادی به طور قابل توجهی مانع رشد اعتبار بانکی می‌شود. اما تأثیرات آن در بانک‌ها متفاوت است. به طور خاص، تأثیر منفی عدم قطعیت‌های اقتصادی بر رشد تسهیلات برای بانک‌های بزرگ‌تر و ریسک پذیر تر بیشتر است و برای بانک‌های با نقدینگی بیشتر ضعیف‌تر است.
-
- بلخیر و همکاران
 Belkhir et al., (2019)
 ▪ توجه به رابطه ریسک سیاسی و نوسانات دارایی‌ها در بانک‌های اسلامی و متعارف (مبتنی بر بهره).
-
- هاوالدار و همکاران
 Hawaldar et al., (2017)
 ▪ توجه به مقایسه عملکرد مالی بانک‌های اسلامی و متعارف (مبتنی بر بهره) در کشور بحرین.
 ▪ بررسی عواملی نظیر هزینه و درآمد.
 ▪ توجه به سودآوری، پرداخت بدهی، تعهد به اقتصاد و جامعه، بهره‌وری.
-
- باستان و همکاران
 Bastan et al., (2016)
 به بررسی پویایی کسب‌وکار صنعت بانکداری بر مبنای شاخص‌های عملکرد نظام بانکی کاملز پرداختند، یافته‌ها نشان داد راهکار مناسب برای توسعه سودآوری و ارزش‌آفرینی پایدار برای سهام‌داران، تغییر مدل کسب‌وکار بانک از ساختار اعتباری و تسهیلاتی به ساختار کارمزدی و کسب درآمد از محل ارائه خدمات به مشتریان بانک است.
-
- الزغول
 (Alzghoul, 2015)
 ▪ تحلیل و مقایسه عملکرد بانک‌های اسلامی و متعارف (مبتنی بر بهره) در کشور اردن.
 ▪ برتر بودن عواملی نظیر کارایی مدیریت، مدیریت نقدینگی، بازده دارایی در بانک‌های اسلامی.
 ▪ بهتر بودن عوامل کفایت سرمایه، کیفیت دارایی، بازده سرمایه در بانک‌های متعارف (مبتنی بر بهره).
-
- حسین
 (Husein, 2014)
 ▪ توجه به عامل ثبات بانکداری اسلامی در کشور اندونزی.
 ▪ توجه به عامل قدرت مالی بانک‌های اسلامی.
 ▪ بررسی عامل نقش و اندازه بانک در ثبات مالی.
 ▪ توجه و بررسی عامل‌هایی مانند دارایی و تنوع درآمد بر ثبات بانکی، بانک‌های روستایی و ...
-
- خان و همکاران
 Khan et al., (2018)
 ▪ بررسی سودآوری در بانکداری اسلامی و بانکداری متعارف (مبتنی بر بهره).
 ▪ بررسی عوامل و متغیرهایی مانند دارایی کل تسهیلات و سپرده در متغیرهای وابسته نرخ بازده دارایی‌ها، بازده حقوق صاحبان سهام، حاشیه سود خالص.
 ▪ رابطه دارایی با سودآوری در بانکداری اسلامی مثبت و در بانکداری متعارف (مبتنی بر بهره) منفی بوده است و ...
-
- آنتونیو و همکاران
 Antonio et al., (2012)
 ▪ توجه به بررسی و تحلیل عملکرد بانکداری اسلامی.
 ▪ پیشنهاد شاخص‌های مقاصد شریعت جهت ارزیابی عملکرد بانکداری اسلامی.
 ▪ شاخص‌ها: شاخص‌های آموزش، عدالت، منافع عمومی (هریک از شاخص‌ها بر مجموعه‌ای از نسبت‌ها استوار است).
 ▪ عملکرد بانکداری اسلامی در اندونزی بهتر از کشور اردن بوده است.

۳- روش‌شناسی پژوهش

هدف پژوهش این است که یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری - تفسیری و بازگشتی ارائه دهد.

این پژوهش بر اساس گام‌های پیاز پژوهش ساندرز و همکاران (Saunders et al., 2009) از مبنای فلسفی تفسیری، رویکرد استقرایی، روش انجام کیفی (تحلیل مضمون - دلفی فازی)، استراتژی مطالعه موردی و ابزار مصاحبه تبعیت می‌کند.

پیاز پژوهش یک الگوی هفت‌لایه است که جهت‌گیری، فلسفه، رویکرد، استراتژی، انتخاب، بازه زمانی و روش گردآوری داده‌ها را مشخص می‌کند. این الگوی چندلایه، فرآیندهای انجام پژوهش را نشان می‌دهد. بر اساس این مدل، یک پژوهش از لایه‌های مختلفی تشکیل می‌شود که در آن هر لایه متأثر از لایه بالاتر است. این لایه‌ها عبارت‌اند از:

لایه اول: مبنای فلسفی پژوهش از نوع "پراگماتیسم" می‌باشد.

لایه دوم: جهت‌گیری پژوهش از نوع "کاربردی" می‌باشد.

لایه سوم: رویکردهای پژوهش از نوع "استقرا - قیاس" می‌باشد.

لایه چهارم: انتخاب روش‌های پژوهش از نوع "ترکیبی" می‌باشد.

لایه پنجم: مکان پژوهش از نوع "کتابخانه‌ای" و "میدانی" می‌باشد.

لایه ششم: راهبرد پژوهش در بخش کیفی "تحلیل تم" و در بخش کمی راهبرد "پیمایشی" می‌باشد.

لایه هفتم: اهداف پژوهش در بخش کیفی از نوع "اکتشافی" و در بخش کمی از نوع "توصیفی" می‌باشد.

لایه هشتم: شیوه‌ها و رویه‌های جمع‌آوری داده‌ها ابزار تحقیق در این پژوهش در قسمت کیفی "مصاحبه" و در قسمت کمی استفاده از "پرسش‌نامه" و "داده‌های اسنادی" می‌باشد. جامعه آماری پژوهش حاضر در بخش کیفی، "خبرگان بانکداری اسلامی" می‌باشند که خبره فردی است که:

(۱) مدرک تحصیلی کارشناسی‌ارشد و بالاتر داشته باشد.

(۲) حداقل ده سال سابقه کاری در زمینه بانکداری و بانکداری اسلامی داشته باشد.

(۳) اطلاعات غنی و کافی از مبحث بانکداری اسلامی داشته باشد.

ارائه یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری-تفسیری و بازگشتی ۴۳

نحوه گردآوری اطلاعات در بخش کیفی پژوهش حاضر "مصاحبه نیمه ساختاریافته" و "پرسش نامه خبره" می باشد. باتوجه به موضوع پژوهش و معیار قضاوتی بودن انتخاب نمونه، از "رویکرد هدفمند" استفاده شده است.

۴- تجزیه و تحلیل داده ها

مدل سازی ساختاری - تفسیری (ISM): در این پژوهش الگوی بانکداری اسلامی با استفاده از مدل سازی ساختاری - تفسیری (ISM) سطح بندی شدند. در این مرحله عوامل شناسایی شده از فاز قبل به عنوان ورودی های ISM در نظر گرفته شده اند و بر مبنای آنها به سطح بندی پرداخته شده است. مراحل مختلف ISM به شرح زیر می باشد.

مرحله ۱) تشکیل ماتریس خودتأملی ساختاری (SSIM): عوامل شناسایی شده وارد ماتریس خودتأملی ساختاری می شوند. این ماتریس یک ماتریس، به ابعاد عوامل می باشد که در سطر و ستون اول آن عوامل به ترتیب ذکر می شود.

در این پژوهش روابط میان ۱۴ عامل با استفاده از پرسش نامه ISM از متخصصان سیستم های اطلاعاتی پرسش شده است.

مرحله ۲) تشکیل ماتریس دستیابی اولیه (RM): با تبدیل نمادهای روابط ماتریس SSIM به اعداد صفر و یک می توان به ماتریس دستیابی رسید. با پیروی از این قوانین، ماتریس دستیابی اولیه آماده می شود. این قواعد به صورت زیر است:

چنانچه (i,j) در ماتریس SSIM به صورت V باشد، بنابراین، در ماتریس دستیابی (i,j) تبدیل به یک و (i,j) تبدیل به صفر می شود. چنانچه (i,j) در ماتریس SSIM به صورت A باشد در ماتریس دستیابی (i,j) تبدیل به صفر می شود و (j,i) تبدیل به یک می شود. چنانچه (j,i) به صورت X وارد شود؛ بنابراین در ماتریس دستیابی به یک و (j,i) نیز به یک تبدیل می شود. چنانچه (i,j) به صورت O وارد شود، بنابراین (i,j) و (j,i) صفر می شود.

مرحله ۳) تشکیل ماتریس دستیابی نهایی: با در نظر گرفتن رابطه تعدی بین عناصر لازم است ماتریس دستیابی اولیه سازگار شود. از آنجاکه در این پژوهش برای پر کردن پرسشنامه ها از چند خبره بهره گرفته شده است برای تشکیل ماتریس دستیابی نهایی، ماتریس های دستیابی اولیه ادغام شدند. جهت ادغام کردن از روش مد براساس بیشترین فراوانی در هر درایه استفاده شده است. بدین ترتیب تک تک ماتریس های دستیابی اولیه طبق مرحله ۲ به اعداد صفر و ۱ تبدیل شدند. سپس تمام درایه های

1Structural Self-Interaction Matrix (SSIM)

2Reachability Matrix (RM)

متناظر ماتریس‌های حاصل با یکدیگر جمع شده و از ماتریس حاصله مقدار مُد (نما) گرفته شد. برای هر عدد که برابر یا کوچک‌تر از مُد بود مقدار صفر و هر عدد که بزرگ‌تر از مُد بود مقدار یک در نظر گرفته شد.

مرحله ۴) تعیین سطح و اولویت متغیرها: در این مرحله با استفاده از ماتریس دستیابی نهایی، مجموعه خروجی و ورودی برای هر متغیر به دست می‌آید. برای تعیین سطح و اولویت متغیرها، مجموعه دستیابی^۱ (خروجی) و مجموعه پیش‌نیاز^۲ (ورودی) برای هر متغیر تعیین می‌شود (Mandal and Deshmukh, 1994). مجموعه خروجی یک متغیر شامل اجزایی از سیستم است که از آن جزء نشأت می‌گیرد. برای تعیین مجموعه خروجی مربوط به هر جزء، سطر مربوط به آن را باید بررسی کرد. تعداد «۱» های این سطر، نشان‌دهنده خطوط جهت‌داری است که از آن جزء خارج می‌شود.

مجموعه ورودی یک متغیر شامل اجزایی از سیستم است که به آن جزء منتهی می‌شود. برای تعیین مجموعه متقدم، ستون مربوط به آن بررسی می‌شود تعداد «۱» های این ستون، نشان‌دهنده خطوط جهت‌داری است که به آن جزء وارد می‌شود.

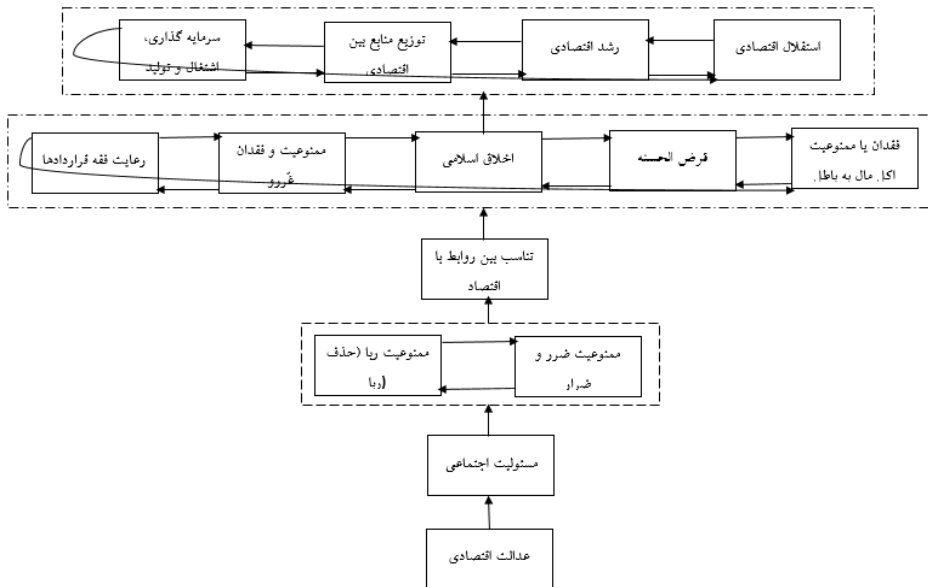
پس از تعیین مجموعه خروجی (دستیابی) و ورودی (پیش‌نیاز) برای هر متغیر، عناصر مشترک در مجموعه دستیابی و پیش‌نیاز برای هر متغیر شناسایی می‌شوند. همچنین پس از تعیین این مجموعه‌ها و شناسایی عناصر مشترک، نوبت به تعیین سطح متغیرها می‌رسد. در جدول (۲)، متغیرهایی که دارای بالاترین سطح از سلسله‌مراتب مدل ساختاری-تفسیری هستند مشخص می‌شوند. این متغیرها مجموعه دستیابی و عناصر مشترک کاملاً مشابهی دارند. پس از تعیین این متغیرها، آن‌ها از جدول حذف شده و فرآیند تعیین سطح برای متغیرهای باقیمانده تکرار می‌شود. این فرآیند تا تعیین سطح تمامی متغیرها ادامه می‌یابد و نتایج نهایی در شکل (۱) نشان داده شده است. سپس مدل ساختاری-تفسیری در قالب یک مدل کمی بازگشتی مورد آزمون قرار گرفته و نتایج آن در شکل (۲) ارائه شده است.

مرحله ۵) ترسیم مدل ساختاری-تفسیری: براساس سطوح تعیین شده و ماتریس دستیابی نهایی، مدل ترسیم می‌شود. پس از تعیین روابط و سطح متغیرها می‌توان آن‌ها را به شکل مدلی ترسیم کرد. به همین منظور ابتدا متغیرها، برحسب سطح آن‌ها به ترتیب از بالا به پایین تنظیم می‌شوند. در پژوهش حاضر عوامل در شش سطح قرار گرفته‌اند.

1 Reachability set

2 Antecedent set

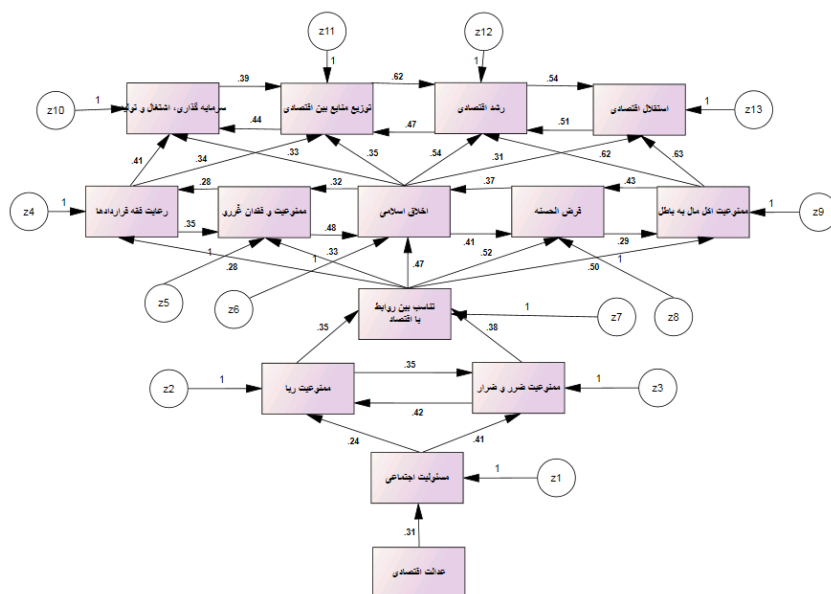

شکل (۱) مدل ساختاری - تفسیری عوامل موفقیت بانکداری اسلامی

Figure (1) Structural – interpretive model of Islamic banking success factors

همان طور که در شکل (۱) مشاهده می‌شود، عوامل موفقیت بانکداری اسلامی در شش سطح قرار گرفته‌اند. عدالت اقتصادی بعنوان مهم‌ترین و اساسی‌ترین متغیر مدل به تنهایی در سطح اول مدل قرار گرفته است. این بدین معناست که پیش شرط و اساس موفقیت بانکداری اسلامی، تحقق این مفهوم است که خود زمینه ساز ایفای مسئولیت اجتماعی است. با تحقق این دو مفهوم می‌توان به ممنوعیت ضرر و ضرار و ممنوعیت ربا بعنوان دیگر عوامل موفقیت بانکداری اسلامی کمک کرد. لازم به ذکر است عوامل هم سطح در عین تأثیر پذیری از عوامل سطح بالاتر، خود ارتباط متقابل با هم دارند و بر هم تأثیر و تأثر دارند. تحقق این مفاهیم در سه سطح ابتدایی زمینه تناسب بین روابط با اقتصاد را فراهم می‌نماید و با تحقق آن امکان تحقق مفاهیم در سطح پنجم فراهم می‌شود. همچنین در نهایت می‌توان گفت: تحقق استقلال اقتصادی، رشد اقتصادی، توزیع منابع بین اقتصادی و سرمایه‌گذاری و اشتغال و تولید که در خروجی مدل موفقیت بانکداری اسلامی هستند، خود محصول عوامل سطوح بالاتر می‌باشند.

شکل (۲) مدل بازگشتی عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با ضرایب استاندارد

Figure (2) The regressive model of Islamic banking success factors with standard coefficients

شکل (۲) تحت عنوان مدل بازگشتی عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با ضرایب استاندارد، مدل ساختاری - تفسیری کمی شده است که با مقادیر ضرایب مسیر، شدت روابط بین متغیرها، عوامل موفقیت بانکداری اسلامی را به تصویر می‌کشد. مقادیر به صورت مثبت گزارش شده و عددی در بازه ۰/۳۰ تا ۰/۵۵ را به خود اختصاص داده‌اند که باتوجه به تعدد و تنوع روابط متغیرهای مدل، مقادیر مطلوب و قابل قبولی هستند.

حال اگر بخواهیم به توصیف عوامل موفقیت بانکداری اسلامی در مدل فوق پردازیم می‌توان به تعاریف زیر اشاره نمود:

عدالت اقتصادی: یکی از اهداف مهم نظام اسلامی برقراری عدالت فراگیر در همه ابعاد آن از جمله "عدالت اقتصادی" است؛ اما این شرایط زمانی تحقق می‌یابد که عدالت در تمام مراحل تولید و توزیع و مصرف در نظر گرفته شود. به بیان شهید مطهری مدینه فاضله اسلامی مدینه ضد تبعیض است و نه ضد تفاوت.

مسئولیت اجتماعی: در اسلام "مسئولیت‌پذیری انسان" اهمیت خاصی دارد و یک تکلیف است. آنچه که از مسئولیت‌پذیری حاصل می‌شود "سرمایه اجتماعی" است. تقویت سرمایه اجتماعی در همه عرصه‌های نظام اقتصادی از جمله نظام بانکی باید در جریان باشد. در این باره می‌توان به ارتباط میان

تأمین مالی اسلامی و سرمایه اجتماعی اشاره کرد که یک ارتباط دوسویه است. همچنان که فرآیند تأمین مالی نقش کلیدی در ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی دارد، انتظار می‌رود سازوکار تأمین مالی در جوامع اسلامی با سرمایه اجتماعی بالاتر نیز با سهولت بیشتری صورت پذیرد.

ممنوعیت ضرر و ضرار: یکی از ضوابط عمومی اکثر ابواب فقه باب معاملات "قاعده نفی ضرر" است، به همین معنا که این قاعده حاکم بر معاملات عقلایی است و شرع مقدس اسلام تنها آن گروه از معاملات و مبادلات را تأیید می‌کند که اصل معامله، اطلاق معامله و یا شرایط معامله سبب ضرر و ضرار نشود. قاعده نفی ضرر را می‌توان به‌عنوان یکی از قواعد حقوقی حوزه معاملات بر شمرد. شرع مقدس اسلام تنها آن دسته از مبادلاتی را مجاز می‌داند که منجر به ایجاد ضرر برای دیگران نشود.

ممنوعیت ربا (حذف ربا): ممنوعیت ربا در مالی اسلامی را می‌توان مهم‌ترین شاخص متمایزکننده نظام مالی اسلامی از نظام مالی متعارف بر شمرد، ربا در شکل عمومی آن "بهره" اساس نظام سرمایه‌داری است که در قالب ابزارهای ربوی مختلف نظیر اوراق قرضه و وام و اعتبارات بانکی و نظایر آنها به‌وسیله نهادهای مالی متعارف نمود می‌یابد که سازوکارهای غیرالهی و غیراخلاقی خود را در بازارهای مربوطه شکل می‌دهد. در نهایت مهم‌ترین و شاخص‌ترین تفاوت میان بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف "ممنوعیت ربا" می‌باشد. درحالی‌که ربا و بهره در تاروپود بانکداری متعارف در اشکال مختلف: سپرده‌ها، وام‌ها، اعتبارات بانکی، کارت‌های اعتباری و در همه ابعاد بانکداری متعارف جریان دارد. اسلام با شدت تمام آن را نهی کرده آن را از گناهان کبیره شمرده و مرتکب شونده آن را به عقاب دردناک اخروی بیم داده است.

تناسب بین روابط با اقتصاد: دومین اصل بنیادین که در واقع یکی از تفاوت‌های مهم آن با بانکداری متعارف را شکل می‌دهد وجود ارتباط مستقیم بین روابط پولی و بخش واقعی اقتصاد است و دلیل این امر آن است که هم در عقود مشارکتی و هم در عقود مبادله‌ای وجود ارتباط بین بخش پولی و بخش واقعی مورد تأکید کامل بوده و به‌هیچ‌عنوان بخش اعتباری نمی‌تواند جدا از بخش واقعی رشد یابد.

فقدان یا ممنوعیت "اکل مال به باطل": یکی از ضوابط عمومی فعالیت‌های اقتصادی از دیدگاه اسلام قاعده "ممنوعیت اکل مال به باطل" است. بر اساس این قانون کلی بانک اسلامی بایستی از قراردادهای و شیوه‌هایی که به دید عرف و عقلاً بلاوجه و باطل است اجتناب نماید. (یکی از موارد که در معاملات بانکی نمود روشنی دارد، تخصیص منابع بدون داشتن توجیه کارشناسی است و دیگری گرفتن قرض بدون داشتن توان مالی برای باز پرداخت از مصادیق "اکل مال به باطل" محسوب شده است). اکل مال به باطل از نظر قرآن و سنت و فقه اسلامی حرام است و به‌عنوان یک ضابطه عمومی در تمام عرصه‌های مالی جریان دارد.

قرض الحسنه: وام را قرض گویند، چون شخص رابطه مالکیت جزئی از اموال را با خود قطع کرده و به دیگری می‌دهد به نیت اینکه عین مال با بدل آن را به او بدهد.

اخلاق اسلامی: برخی از اقتصاددانان بانکداری اسلامی را نظام بانکی ارائه‌دهنده خدمات مالی و بانکی "اخلاقی" توصیف می‌کنند، زیرا اهتمام اصلی بانک‌های اسلامی این است که روش‌های مالی آنها بر اساس قوانین شریعت باشد و باتوجه به تأکید شریعت بر ارزش‌های اخلاقی می‌توان مطمئن بود هر خدمتی که در بانکداری اسلامی ارائه می‌شود، باید مبتنی بر اخلاق باشد.

ممنوعیت و فقدان غرر: کلمه عربی "غرر" به معنی ریسک نااطمینانی و مخاطره است و معادل ریسک و در معنای ضمنی به معنی "تقلب و فریب" است. یکی از ویژگی‌های فقه اسلام در بخش معاملات ممنوعیت "معاملات غرری" است. وفق‌های اسلام برخی از معاملات را به سبب وجود غرر باطل می‌دانند.

رعایت فقه قراردادهای: استفاده از قراردادهای متنوع در بانکداری اسلامی همچون مضاربه، مشارکت، سلف و جعاله مستلزم رعایت احکام فقهی هر کدام است. تخصیص منابع در بانک‌ها و سایر نهادهای مالی از طریق عقود و قراردادهای حقوقی مختلفی صورت می‌گیرد. تفاوت عقود و قراردادهای حقوقی در تعریف و ماهیت و کارکرد آنان است.

استقلال اقتصادی: یکی دیگر از اهداف نظام اقتصاد اسلامی می‌باشد. هدف اسلام این است که امت اسلامی در همه ابعاد زندگی از بیگانگان مستقل باشد. در این میان استقلال اقتصادی از اهمیت خاصی برخوردار است. استقلال اقتصادی، به حالتی اطلاق می‌شود که یک کشور منافع اقتصادی خود را بتواند آزادانه مبتنی بر فرهنگ ملی و بومی خود تعقیب کند.

رشد اقتصادی: از اهداف دیگر نظام اقتصاد اسلامی، رشد اقتصادی است که به بیان ساده عبارت است از افزایش تولید ناخالص ملی در یک دوره یا سال خاص در مقایسه با مقدار آن در دوره یا سال قبل از آنکه نوعاً منجر به افزایش رفاه عمومی می‌شود. از نظر آموزه‌های اسلامی اقتصاد و تکثیر تولید قوام جامعه و ستون اصلی آن است. به طوری که فروپاشی آن موجب گسست اجتماعی می‌شود.

سرمایه‌گذاری، اشتغال، تولید: روش‌های تأمین مالی در نظام بانکداری ایران برگرفته از نظام بانکداری اسلامی و مبتنی بر مشارکت است، بانک‌های ایران اگر سیاست‌های خود در بخش تجهیز منابع و تخصیص تسهیلات را در اجرا به صورتی کاملاً شفاف و منطبق با فقه و قوانین بانکداری اسلامی قرار دهند. با جذب سرمایه‌های خرد و کلان افراد و مشارکت‌دادن آن در تولید، ایجاد اشتغال و رونق اقتصادی کشور، ضمن جلب اعتماد و رضایت سرمایه‌گذار در بهره‌مندی از بازدهی مطلوب و مشروع

ارائه یک تحلیل چندسطحی از عوامل موفقیت بانکداری اسلامی با رویکرد ساختاری-تفسیری و بازگشتی ۴۹

سرمایه، از تمایل سرمایه‌ها به سمت بازارهای غیررسمی، رانت‌جویی در اقتصاد و خروج منابع از کشور تا حد زیادی خواهند کاست.

در جدول (۲) خلاصه‌ای از نتایج این مدل را نشان داده است که بر اساس آن به آزمون روابط متغیرها پرداخته شده است.

جدول (۲) اثرات متقابل متغیرهای همسطح و شاخص ثبات
Table (2) Mutual effects of co_level variables and fixed index

	ممنوعیت ضرر و ضرار	ممنوعیت ربا (حذف ربا)	ممنوعیت اکل مال به باطل	قرض الحسنه	اخلاق اسلامی	ممنوعیت و فقدان غرر	رعایت فقه قراردادها	استقلال اقتصادی	رشد اقتصادی	توزیع منابع بین اقتصادی	سرمایه‌گذاری، اشتغال و تولید
ممنوعیت ضرر و ضرار	۱	۰/۴۳**									
ممنوعیت ربا (حذف ربا)	۰/۳۵*	۱									
ممنوعیت اکل مال به باطل			۱	۰/۳۵* ۰/۳۲*							
قرض الحسنه			۰/۲۸*	۱							
اخلاق اسلامی			۰/۴۸**		۱	۰/۳۷*					
ممنوعیت و فقدان غرر					۰/۴۱**	۱	۰/۴۳**				
رعایت فقه قراردادها						۰/۲۹*	۱				
استقلال اقتصادی								۱	۰/۴۴**		
رشد اقتصادی								۰/۳۹*	۱	۰/۴۷**	
توزیع منابع بین اقتصادی									۰/۶۲**	۱	۰/۵۱**
سرمایه‌گذاری، اشتغال و تولید										۰/۵۴**	۱
Stability index for the following variables is											۰/۴۱۲

بررسی ضرایب مسیر روابط متقابل متغیرها در سطوح افقی نشان داد که روابط متقابل به صورت

ماتریسی گزارش شده است، معنادار است. $P\text{-Value} \leq [0/05]$

نتایج بررسی شاخص ثبات نشان داد که مقدار آن برابر با ۰/۴۱۲ و کمتر از ۱ گزارش شد؛ بنابراین

فرض تعادل تأیید می‌گردد.

جدول (۳) شاخص‌های برازش مدل

Table (3) Model fit index table

شاخص	شاخص برازش	مقدار قابل قبول	مقدار مدل	نتیجه برازش
شاخص‌های برازش مطلق	χ ²	> ۰/۰۵	۰/۷۲۰	مناسب
	GFI	> ۰/۹	۰/۹۸۸	مناسب
	AGFI	> ۰/۹	۰/۹۳۸	مناسب
	RMR	نزدیک به صفر	۰/۰۱۳	مناسب
شاخص‌های برازش تطبیقی	NNFI	> ۰/۹	۰/۹۸۹	مناسب
	NFI	> ۰/۹	۰/۹۸۹	مناسب
	CFI	> ۰/۹	۰/۹۸۱	مناسب
	RFI	> ۰/۹	۰/۹۶۷	مناسب
	IFI	> ۰/۹	۰/۹۸۱	مناسب
شاخص‌های برازش مقتصد	PRATIO	> ۰/۵۰	۰/۳۱۲	مناسب
	PNFI	> ۰/۵۰	۰/۲۴۱	مناسب
	PCFI	> ۰/۵۰	۰/۲۴۳	مناسب
	RMSEA	< ۰/۰۸	۰/۰۳۴	مناسب
	CMIN/DF	۳-۲	۲/۳۷۴	مناسب

نسبت کای اسکور مدل به درجه آزادی برابر ۲/۳۷۳ و مناسب بوده است. شاخص‌های برازش تطبیقی همه بالاتر از ۹۰ درصد به دست آمده و مقدار آن مناسب می‌باشند. شاخص RMSEA برابر با ۰/۰۳۴ و مناسب و در حد قابل قبول بوده و شاخص‌های مقتصد PRATIO، PCFI و PNFI نیز مناسب هستند. در نهایت می‌توان گفت مدل از برازش مناسبی برخوردار شده است.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش ابتدا عوامل مرتبط با بانکداری اسلامی با استفاده از مبانی نظری و تحقیقات تجربی موجود در این حوزه جمع‌آوری شده‌اند. برای غربال شاخص‌ها و شناسایی شاخص‌های نهایی از رویکرد دلفی فازی استفاده شده است. دیدگاه خبرگان در زمینه میزان اهمیت شاخص‌ها گردآوری شده و نتایج دلفی فازی در دو راند انجام شد. در دور دوم هیچ شاخصی حذف نشد که این خود نشانه‌ای برای پایان راندهای دلفی است. به‌طور کلی یک رویکرد برای پایان دلفی آن است که میانگین امتیازات سؤالات راند اول و راند دوم باهم مقایسه شوند. در صورتی که اختلاف بین دو مرحله از حد آستانه خیلی کم (۰/۸) کوچک‌تر باشد در این صورت فرآیند نظرسنجی متوقف خواهد شد. در ادامه پژوهش الگوی بانکداری

اسلامی با استفاده از مدل‌سازی ساختاری - تفسیری (ISM) سطح‌بندی شده‌اند. مدل‌سازی ساختاری - تفسیری که به‌وسیله وارفیلد مطرح شد، یک متدولوژی برای ایجاد و فهم روابط میان عناصر یک سیستم پیچیده است. این سیستم مدل‌سازی، تکنیکی مناسب برای تحلیل تأثیر یک عنصر بر دیگر عناصر است. این روش به ترتیب و جهت روابط پیچیده میان عناصر یک سیستم تمرکز می‌کند. در پژوهش حاضر این عوامل در شش سطح قرار گرفته‌اند.

در انتها مدل ساختاری-تفسیری در قالب یک مدل کمی بازگشتی مورد آزمون قرار گرفت و روابط متغیرها نشان دادند که مقدار ضرایب مسیر مثبت بوده. آماره t روابط در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. بررسی ضرایب مسیر روابط متقابل متغیرها در سطوح افقی نشان داد که روابط متقابل به‌صورت ماتریسی گزارش شده، معنادار بوده و به‌منظور بررسی فرض تعادل در مدل‌های بازگشتی، نتایج شاخص ثبات به‌دست‌آمده و محاسبه این شاخص‌ها بر مبنای تمامی روابط مستقیمی است که در مدل ساختاری بین متغیرهای درونی وجود داشته و نه فقط متغیرهایی که در حلقه یا حلقه‌های پس‌خورانی درگیر هستند. نتایج بررسی شاخص ثبات نشان داد که مقدار آن برابر با $0/412$ و کمتر از 1 می‌باشد؛ بنابراین فرض تعادل تأیید می‌گردد. نسبت کای اسکوئر مدل به درجه آزادی برابر $2/373$ و مناسب است. شاخص‌های برازش تطبیقی همه بالاتر از 90 درصد به‌دست‌آمده و مقدار آن مناسب می‌باشند. شاخص RMSEA برابر با $0/034$ و در حد قابل قبول بوده و شاخص‌های مقتصد PCFI، PRATIO و PNFI نیز مناسب هستند. در نهایت می‌توان گفت مدل از برازش مناسبی برخوردار شده است.

مرور تجربیات موفق عملکرد نظام‌های بانکداری متعارف در باره کاهش مطالبات غیرجاری که به طور نمونه به برخی از آنها اشاره گردید نشان می‌دهد که در واقع عمده عوامل اساسی در ایجاد این معضل بانکی، بیشتر ناشی از ناکارآمدی مدیریت اقتصادی، مشکلات ساختاری، سیستم انعطاف‌ناپذیر قانونی، محدودیت‌های اجرایی و در نهایت دخالت بیش از حد و مغایر منطق اقتصادی دولت‌ها در سطح کلان و بخصوص در عملکرد نظام بانکداری است. با توجه به همین رویکرد، راهکارهای تجربه شده بیشتر بر اصلاح نگرش مدیریت اقتصادی سیاست‌گذاران، اصلاح مکانیسم‌های نظارت و کنترل داخلی بانک‌ها، ممنوعیت قانونی افراد و نهادهای غیرمرتبط در عملیات بانکداری، اجرای اصلاحات مؤثر در سیستم‌های حسابداری، مدیریت ریسک و... به‌عنوان یک سازوکار کارآمد و اقدامات پیشگیرانه در جهت کاهش هرچه بیشتر ریسک‌های اعتباری بانک‌ها و... متمرکز شده است.

از تحقیقات نظری - تجربی و بررسی‌های میدانی برخی از محققان اقتصاد اسلامی و کارشناسان امور بانکی در زمینه عوامل پیدایش و دلایل گسترش مطالبات غیرجاری در نظام بانکداری بدون ربای ایران که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفت، می‌توان نتیجه گرفت که راهکارهای کاهش مطالبات

غیرجاری به‌منظور اصلاح سیستم بانکی موجود، بهبود عملکرد، افزایش کارایی و در نتیجه تحقق و توسعه مطلوب نظام بانکداری اسلامی، تنها زمانی می‌تواند کارایی لازم و نتایج مطلوبی را در پی داشته باشند که به‌صورت جدی در دستور کار مقامات ذی‌صلاح در حوزه بانکی و سیاست‌گذاران اقتصادی در سطح کلان قرار گیرند.

لازم به یادآوری است از آنجاکه راهکارهای تجربه شده برای کاهش و کنترل پدیده انواع مطالبات غیرجاری در نظام بانکداری بدون ربای ایران (مانند الزام مشتریان متخلف به جریمه تأخیر تأدیه، گرفتن وثایق و تضمینات)، علاوه بر مشکلات شرعی و محدودیت‌های قانونی و قضایی فراوانی که هرکدام از راه‌حل‌های فوق به همراه دارند، از کارایی لازم و قدرت بازدارندگی کافی نیز برخوردار نیستند؛ لذا در این پژوهش تلاش گردید تا ضمن تحلیل مجدد از زمینه‌ها و عوامل پیدایش و گسترش این معضل بانکی، راهکارهای مناسب و جدیدتری در یک بسته سیاستی جامع‌تری تحت عنوان "الگوی مطلوب کاهش مطالبات غیرجاری در نظام بانکی ایران" ارائه شود. به نظر می‌رسد، این راهکارها نه تنها مشکلات شرعی قابل‌توجهی ندارند؛ بلکه به لحاظ عملیاتی، می‌توانند کارایی لازم و بازدارندگی کافی را نیز تأمین کنند.

در ادامه، چندین پیشنهاد ارائه می‌شود که با استفاده از روش‌های علمی و تجزیه و تحلیل‌های عمیق، به بهبود درک ما از موضوع موردبحث کمک خواهد کرد.

۱) دارا بودن نظام مالی باثبات: کاهش ارزش پول و ایجاد نوسان وعدم پیش‌بینی مناسب آن، ریسک سرمایه‌گذاری را افزایش می‌دهد و نتیجه آن کاهش رشد اقتصادی خواهد بود لذا سیاستمداران نظام اقتصادی بایستی تلاش نمایند که "نظام مالی" از وضعیت با ثباتی برخوردار باشد تا زمینه‌های رشد و پیاده‌سازی بانکداری اسلامی در کشور نیز فراهم گردد.

۲) بانک مرکزی و دارا بودن بازار سهام مناسب: یکی از وظایف اساسی بانک مرکزی تلاش برای استحکام "نظام مالی" است لذا استقلال بانک مرکزی جهت ایجاد یک سیستم مالی خوب یک اصل اساسی است، در این راستا کنترل و برنامه‌ریزی بازارهای سهام و اوراق قرضه می‌تواند انتشار آنها را تسهیل نماید. در این رابطه بانک مرکزی می‌تواند با استفاده از ابزارهای مالی اسلامی و روش‌های بانکداری اسلامی در جهت استحکام "نظام مالی" گام‌های موثرتری را بردارد.

۳) دست یابی به توسعه مالی: مواردی نظیر توسعه بخش بانکی، بخش پولی و سیاست‌گذاری آن، مقررات و نظارت بانکی، فراهم نمودن شرایط اتخاذ سیاست‌های بانکداری اسلامی و... مورد توجه مسولان بانکی کشور قرار گیرد.

۴) افزایش بهره‌وری بانکها: مواردی مانند اندازه، ساختار، کارایی و اثربخشی، سوددهی، اعتبارات پرداختی، دسترسی اسان بخش خصوصی به اعتبارات بخش بانکی، اجرا و به کارگیری قوانین مبتنی بر شریعت و توجه به بانکداری اسلامی و... به‌عنوان یک بعد مستقل توسعه مالی موردتوجه قرار گیرد.

۵) توجه به جایگزینی خدمات مالی جدید، توسعه منابع سرمایه ای و ایجاد تحولات مالی بانکی که می‌تواند شامل بازارهای سهام، موسسه‌های مالی وره‌نی و اجاره ای، بازارهای اوراق بهادار، شرکت‌های بیمه و صندوق‌های بازنشستگی و همچنین ایجاد بازارهای مالی و اسلامی در جهت تحقق بانکداری اسلامی را در بر می‌گیرد.

۶) ایجاد نظارت قوی بانکی جهت بهبود شاخص قانونگذاری و نظارت در بانکها و همچنین ایجاد وبه کارگیری شیوه‌ها و روش‌های به روز جهت جمع‌آوری اطلاعات در جهت به‌کارگیری بانکداری اسلامی.

۷) به‌کارگیری و استفاده از شیوه‌ها روشنایی جهت به حداقل رساندن نرخ بهره و یا از بین بردن آن در اعطای تسهیلات بانکی به افراد و احاد جامعه، سازمان‌های تولیدی و خدماتی و افزایش بهره‌وری در آنها و استفاده از ابزار اوراق قرضه یا مشارکت در تعیین سیاست‌های پولی و مالی کشور.

۸) افزایش ثبات در اقتصاد کلان کشور به‌منظور بهبود فضای فعالیت‌های بانکی از جمله بانکداری اسلامی.

۹) پرهیز از سرکوب مالی و کاهش دخالت‌های دولت و تبدیل نقش دولت از "دخالت به نظارت" مانند بهبود شرایط ساختار تولید و فضای کسب و کار، کاهش تنگناهای تولید، تقویت منابع مالی بخش‌های مولد از طریق توجه و به‌کارگیری سیاست‌های بانکداری اسلامی.

۱۰) توجه قابل قبول نسبت به صرف ارقام هزینه مانند آموزش، تحقیق و پژوهش جهت توسعه بانکداری اسلامی.

۱۱) برگزاری سیمینارها و کارگاه‌های آموزشی از طرف بانک مرکزی جهت افزایش آگاهی نسبت به تفاوت‌های بانک‌های متعارف (مبتنی بر ربا) و بانک‌های اسلامی و ارائه راه کارهایی جهت افزایش کارایی نظام بانکداری اسلامی.

۱۲) به علت عدم قابلیت اتکا به اطلاعات کلی بانک مرکزی، نمی‌توان رشد و کارایی بانکها را ارزیابی نمود لذا ضروری به نظر می‌رسد که یکی از وظایف بانک مرکزی این است که اجرای قوانین دقیق مربوط به شفافیت اطلاعات مالی را در سر لوحه کار خود قرار دهد.

۱۳) باتوجه به رشد روزافزون بانکداری اسلامی در بسیاری از کشورها و پیشرفت‌های حاصله از اجرای آن، لازم است که شکاف ایجاد شده از تصویب قانون بانکداری اسلامی تا به امروز از بین رفته و این صنعت بتواند هر چه بیشتر در جهت بهبود مشکلات اقتصادی و... نقش مهمی را ایفا نماید.

۱۴) از بعد حذف ربا در سیستم بانکی عملاً باید عقود چگون فروش اقساطی، اجاره به شرط تملیک، خرید و فروش دین و ربح مرکب تأخیر در تأدیه دین را بتدریج از عملیات بانکی حذف کرد.

۱۵) از بعد شفافیت باید عملیات غیر شفاف که موجب ابهامات و حتی زمینه استفاده نادرست فرآیندها را فراهم می‌آورد تعطیل شوند. فعالیت‌ها و عملیات مالی دستی حذف و جای خود را به عملیات ماشینی و مبتنی بر فناوری اطلاعات بدهند.

۱۶) عملیات ناکارآ، غیر استاندارد، غیر مستند، مغایر با اهداف و منافع بانک، مخاطره‌آمیز، غیر جذاب، بدون نظارت و مسئولیت می‌بایست تعطیل گردند.

۶- تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع در این پژوهش وجود ندارد.

۷- منابع

- Abdollahi Poor, M. S., Botshekan, M. H., & Sargolzaei, M. (2020). Assessment of the Effect of CAMELS Indicators on Risk-Adjusted Return on Capital (RAROC) in the Banks listed in Iran's Stock Market. *Financial Management Perspective*, 10(32), 57-80. [In Persian]
- Aghaie, S., Aghaie, G., & Parsafar, A. (2023). Survey of Legal, Supervisory and Policy Requirements for Implementing Compliance Risk Management in Islamic Banking. *Quarterly Studies in Banking Management and Islamic Banking*, 8(19), 81-104. [In Persian]
- Alzghoul, M. O. (2015). *Performance analysis of Conventional banks Vs. Islamic banks in Jordan* (Doctoral dissertation, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ)).
- Antonio, M. S., Sanrego, Y. D., & Taufiq, M. (2012). An analysis of Islamic banking performance: Maqashid index implementation in Indonesia and Jordania. *Journal of Islamic Finance*, 1(8), 12-29.
- Asadollahi, S. Y., Matin, S., Yosofinejad, M. (2023). The effect of dividend policy on the financial stability of Iranian banks. *Advances in Finance and Investment*, 4(2), 189-212. [In Persian]

- Azadeh, S., Aslizadeh, A., & Khakzar Afruei M. (2022). Dynamic analysis of the performance of the Iranian banking system in uncertainty condition. *Advances in Finance and Investment*, 8(3), 31-60. [In Persian]
- Bashatweh, A. D., & Ahmed, E. Y. (2020). Financial Performance Evaluation of the commercial banks in Jordan: Based on the CAMELS Framework. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 985-994.
- Bastan, M., Bagheri Mazrae, M., & Ahmadvand, A. (2016). Dynamics of banking soundness based on CAMELS rating system. In *The 34th International Conference of the System Dynamics Society*.
- Belkhir, M., Grira, J., Hassan, M. K., & Soumaré, I. (2019). Islamic banks and political risk: International evidence. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 74, 39-55.
- Fadoua, J., & Brahim, D. (2020). Financial stability of Islamic and conventional banks of the MENA region: post and pre-crisis of CAMELS framework. *International Journal of Islamic Banking and Finance Research*, 4(2), 38-48.
- Hawaladar, I. T., Rahiman, H. U., Rajesha, T. M., & Kumar, N. K. R. (2017). A comparison of financial performance of Islamic and conventional banks in Bahrain. *American Scientific Research Journal for Engineering, Technology, and Sciences (ASRJETS)*, 33(1), 100-110.
- Hu, S., & Gong, D. (2019). Economic policy uncertainty, prudential regulation and bank lending. *Finance Research Letters*, 29, 373-378.
- Husein, M. F. (2014). The stability of Islamic banks in Indonesia. In *2nd IBEA-International Conference on Business, Economics, and Accounting*, Hong Kong.
- Issavi, M., Ansari Samani, H., Tari, F., & Amozad Khalili, H. (2021). The optimal capital adequacy ratio in Islamic banks: the study of Iranian banks. *Financial Economics*, 15(55), 55-78. [In Persian]
- Khan, T., Ahmad, W., Rahman, M. K. U., & Haleem, F. (2018). An Investigation of the Performance of Islamic and Interest Based Banking Evidence from Pakistan. *HOLISTICA – Journal of Business and Public Administration*, 9(1), 81-112.
- LP, G. B., Kusnendi, K., & Utami, S. A. (2020). The Influence of Inflation, Exchange Rates, CAR and NPF to Stability of Islamic Banks in Indonesia Period 2015-2019. *IQTISHODUNA: Jurnal Ekonomi Islam*, 9(1), 29-54.
- Mandal, A., & Deshmukh, S. G. (1994). Vendor selection using interpretive structural modelling (ISM). *International journal of operations & production management*, 14(6), 52-59.
- Mashhadi, R., Ghaffari, F., Hosseini, S. S., & Peykarjou, K. (2023). Efficiency and CAMEL Composite in Iran Banking Industry. *Quarterly Journal of Economic Research and Policy*, 30(104), 237-267. [In Persian]
- Mehrabian, A., Bahrami Zonooz, P., Seifipour, R., & Amin Rashti, N. (2021). Investigating the Effects of Factors on Capital Adequacy Ratio in the Islamic

- Banking System of Iran and Malaysia by Threshold Regression Approach. *Journal of Economic Modeling Research*, 12(45), 123-161. [In Persian]
- Mohaghegh Niya, M. J., Ebrahimi, S. A., & Mehrabi, L. (2015). (2015). Evaluation of Comparative Efficiency of Islamic Banking in Iran and other Islamic Countries Using Data Envelopment Analysis (DEA). *Economic Strategy*, 4(13), 111-139. [In Persian]
- Mohebbi Hare Dasht, B., Chavoshi, S., Jahangirnia, H., & Gholamijamkarani, R. (2022). Countering financial and economic sanctions against the Islamic Republic of Iran with timely warning tools of banks' helplessness. *The Islamic Revolution Approach*, 15(57), 143-164. [In Persian]
- Mousavian, S. A., Nazarpour, M. N., & Lotfinia, Y. (2016). The Model of Dubai Islamic Bank; A Theoretical Analysis and Some Strategies for Amending Iran's Banking Law. *Islamic Economics*, 16(62), 107-137. [In Persian]
- Saunders, M., Lewis, P., & Thornhill, A. (2009). *Research methods for business students*. Pearson education.
- Shaddady, A., & Moore, T. (2019). Investigation of the effects of financial regulation and supervision on bank stability: The application of CAMELS-DEA to quantile regressions. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 58, 96–116.
- Shafiee, S., Khan Mohammadi, M. H., Karami, A., & Ghoroghi, M. (2022). The role of operational risk events database in bank risk management. *Advances in Finance and Investment*, 3(6), 153-178. [In Persian]
- Wu, J., Li, H., Zheng, D., & Liu, X. (2021). Economic uncertainty or financial uncertainty? An empirical analysis of bank risk-taking in Asian emerging markets. *Finance Research Letters*, 39, 101542.
- Zamaniafar, L., Seraj, S., Kohandel, Z., Ojaghi, J. (2022). The role of management accounting in banks. *Advances in Finance and Investment*, 3(8), 161-194. [In Persian]

COPYRIGHTS

© 2024 by the authors. Published by Islamic Azad University, Esfarayen Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

